

**MAGTYMGULY PYRAGYNYŇ ŞYGYRLARY
ÝAŞLARDA TEBIGATA SÖÝGI
DÖRETMEGIŇ MEKDEBIDIR**

Daşky gurşawy goramak, tebigatyň baýlyklaryna aýawly göz bilen garamak we olary köpeltmek häzirki zamanyň derwaýys meseleleri bolup, ýurdumyзда ileri tutulýan ugurlaryň biridir. Türkmenistanyň Hormatly Prezidenti Gurbanguly Berdimuhamedowyň ýolbaşçylygynda Türkmenistan bu meseleleri netijeli çözmek üçin başlangyçlar bilen çykyş edýär. Şol başlangyçlar diňe bir öz ýurdumyzyň däl, eýsem ähli dünýä döwletleriniň häzirki we geljekki nesilleriniň hatyrasyna we bähbidine gönükdirilen. Şol sebäpli, Türkmenistanyň başlangyçlary dünýä jemgyýetçiligi tarapyndan giň goldaw tapýar.

Tebigat bilen ynsanyň arasyndaky aragatnaşyk öz gözbaşyny gadymyýetden alyp gaýdýar. Tebigat ençeme asyrlaryň dowamynda öz maddy gymmatlyklaryny, genji-hazynasyny adamlara jomartlyk bilen açylyp gelýär. Adam hem ýaşayşynyň бүтін dowamynda hojalyk işleri netijesinde daşky gurşawa öz täsirini ýetirýär. Ata-babalarymyz tebigata ynsanyň oňaly täsiriniň, mahirli gatnaşyklarynyň zerurdygyna düşüniپ, tebigatyň suw, toprak, howa, ösümlik, haýwanat dünýäsi we beýleki baýlyklarynyň janly organizmleriň ýaşamagy üçin gerekdigini, olary rejeli ulanyp, gorap saklamagyň möhümdigini ýaşlaryň aňyna berk ornaşdyrmaga çalyşypdyrlar we ony başarypdyrlar. Bu mesele halk döredijiliginiň ähli görnüşlerinde, nusgawy şahyrlaryň goşgularynda öz beýanyyny tapypdyr. Tebigat, onuň baýlyklary, olary rejeli ulanyp, gorap saklamagyň zerurlygy, tebigat ylmynyň kanunlary we kanunalaýyklyklary baradaky maglumatlar watançy, tebigaty söýüji şahyr Magtymguly Pyragynyň hem durmuşyň ähli ugurlary bilen baglanyşykly ýazan şygyrlaryna siniپdir. Tebigat dag, suw, toprak, ýeriň üsti (relýefi), howa, ösümlik, haýwanat dünýäsi ýaly düzüjilerden (komponentlerden) durýar. Şahyr öz şygyrlarynda şularyň

ählisiniň gurluşyny, aýratynlyklaryny, gözelliklerini guwanç bilen wasp etmegi başarypdyr. Beýik şahyryň «Dag saýar», «Duman göterler», «Zemine batar», «Bolarsen», «Dünýä goluňdan», «Gara daşdan aýrylsa», «Atly, ýaranlar», «Bolsun Pyragy» we beýleki şygrylarynda daglaryň, topragyň emele gelşini, olaryň ewolýusiýasyny, ýeriň birnäçe gatlaklardan durýandygyny belläpdir. Mysal üçin, şahyryň «Dag saýar» diýen goşgusynda: «Daglar ýeriň myhydyr»¹ diýip, daglaryň myh ýaly berk, gaty jynslardan emele gelendigini, olaryň ýeriň özeni hasaplanýandygyny beýan edýän bolsa, «Zemine batar» diýen goşgy setirlerinde:

Boz dumanly beýik daglar,
Garraýyp zemine batar² –

diýmek bilen, geologiýa ylmyndan belli bolşy ýaly, garry hem-de ýaş daglary tapawutlandyrmagy we olaryň çöküp, ýer bilen deňleşjekdigini düşündirmegi başarypdyr. Şahyr «Bolar sen» hem-de «Gara daşdan aýrylsa» diýen goşgularynda:

Belent daglar, beýikligňe buýsanma,
Güdazda suw bolan zer dek bolar sen.³

Ýa-da

Gara daşly, seri duman bu daglar,
Toprak bolar, gara daşdan aýrylsa⁴ –

diýip, daglaryň ençeme ýyllaryň geçmegi bilen ýumrulyp, dargap, altyn eredilýän gapda ereýän altyn bölegi ýaly kiçelip gitjekdigini we topraga öwrüljekdigini belläp geçýär. Onuň bu pikirleri geografiýa ylmynda ündelýän ähli zat wagtda hem-de giňişlikde üýtgeýär diýen pikire gabat gelýär. Bularyň hemmesi Magtymguly Pyragynyň dagyň, topragyň gurluşy we ýer hakyndaky biliminiň örän çuňňurdygyna şaýatlyk edýär. Magtymguly öz şygrylarynda diňe bir daglaryň eme-

¹ Magtymguly. Eserler ýygındysy, I jilt, Aşgabat, «Ylym», 2013, 291s.

² Şol ýerde, I jilt, 366 s.

³ Şol ýerde, I jilt, 420 s.

⁴ Şol ýerde, II jilt, 17 s.

le gelşi, wagtyň geçmegi bilen üýtgeýşi, onda bolup geçýän hadysalar barada ýazman, olaryň gözelligine guwanypdyr, onda ýaşayan janly-jandarlar barada hem maglumat beripdir. Oňa şahyryň «Hasar dagyndadyr» diýen goşgusynda:

Hasar dagy beýik bolar,
Üsti doly keýik bolar,
Mergenlere seýik bolar,
Barsaň, Hasar dagyndadyr¹ –

diýen setirleri mysal bolup biler. Bu goşguda şahyr mähriban Diýarynyň dagyny, onuň belentligini, gözelligini, keýiklere baýdygyny taryplaýan bolsa, bu setirlerinde:

Mesgen tutar çarwadarlar,
Ýalçysynda ýatar marlar,
Deresinde biter barlar,
Tirseň, Hasar dagyndadyr² –

diýip, dagda şol döwürlerde çarwalaryň ýaşandygyny, onda ýabany alma, armyt, alça, injir, böwürslen, üzüm we beýleki miweli agaçlaryň ösýändigini ussatlarça beýan edýär. «Soňudagy» atly goşgusynda bolsa:

Janym biziň, Soňudagy,
Dagdanlydyr biliň seniň³ –

diýip, Soňudaga bolan söýgisini, onda türkmeniň keramatly hasaplaýan dagdan agajynyň köpdüğini belläp geçýär. Şahyr diňe bir öz ýurdunyň daglaryny däl, onuň çölleri hem uly söýgi bilen wasp edipdir. Ol «Türkmeniň» diýen goşgusynda:

¹ Şol ýerde, I jilt, 232 s.

² Şol ýerde, I jilt, 232 s.

³ Şol ýerde, I jilt, 234 s.

Hak sylamyş, bardyr onuň saýasy,
Çyrypynşar çölünde neri-maýasy,
Reňbe-reň gül açar ýaşyl ýaýlasy,
Gark bolmuş reýhana çöli türkmeniň¹ –

diýmek bilen, öz ýurdunyň çölünü, onuň her dürli güllere bürenen bahar paslyny, çölün ähli giňişligini özünde jemläp, äwmezlik bilen hereket edýän ner-maýalaryny buýsanç, guwanç bilen wasp edýär. Magtymguly şahyryň goşgularynda tebigatyň in bir gymmatly baýlyklarynyň biri bolan ösümlikler baradaky maglumatlara aýratyn orun berilmegi, onuň öz ýaşayan ýurdunyň ösümlik baýlygyny jany-teni bilen söýenligine, onuň diňe bir ösümlikleriň dürli görnüşleri hakda däl, olaryň biologik aýratynlyklary, ösýän ýerleri, geografik ýaýraýyşlary, tebigatda we adamyň durmuşynda ulanylyşlary, daşky gurşaw bilen baglanyşygy barada hem çuňňur ylmyň bardygyna şaýatlyk edýär. Mysal üçin, şahyr «Gara reň bolar» atly goşgusynda:

Hozuň daş postuny, azergungüli,
Suwun saça çalsaň, gara reň bolar.
Için şerden sakla, gybatdan dili,
Saklamasaň köňül gözgiň zeň bolar² –

diýip, hoz agajynyň gabygynyň hem-de gyzyň gülälegiň gülleriniň reňk berijilik häsiýetini, olaryň boýag almakdaky ähmiýetini görkezýär. Şahyr özüniň «Gidiji bolma» we «Läle getirmiş» diýen goşgy setirlerinde bolsa:

Nem düşmese gökden, ýer neý götermez,
Ýygylsa müň gaýgy, bir iş bitirmez,³

Ýa-da:

Asmandan nur ýagsa, minnewwer bolar,
Zemin ýaşyl geýip, läle getirmiş⁴ –

¹ Şol ýerde, I jilt, 9 s.

² Şol ýerde, I jilt, 443 s.

³ Şol ýerde, I jilt, 430 s.

⁴ Şol ýerde, I jilt, 467 s.

diýip, ösümlikleriň gögerip çykmagy, ösmegi, boý almagy we hasyl bermegi üçin ygalyň zerurlygyny görkezýär. Magtymguly şahyry ösümlikleriň arasynda bezeg üçin ulanylýan hem-de dermanlyk görnüşleri has hem özüne çekipdir. Ol öz şygrylarynda pasyllaryň soltany bolan bahary, tebigatyň ýaraşygy bolan gülleri, dermanlyk ösümlikleri ussatlyk bilen wasp edipdir. Gülleriň adamlara berýän ruhy lezzeti, getirýän şatlygy, joşguny, ýaşayşa bolan höwesiňi goşalandyrmakdaky ähmiýeti, dermanlyk ösümlikleriň häsiýetleri, ulanylyşy şahyryň goşgularynda mynasyp orun tapypdyr. Şahyr özüniň «Duman peýda» atly goşgusynda:

Gelse nowruz äleme, reň kylar jahan peýda,
Ebrler owaz urup, dag kylar duman peýda,
Bijanlar jana gelip, açarlar dahan peýda,
Gögermedik gyýalar, gögerip rowan peýda,
Ederler haýwanata hem sud-u zyýan peýda¹ –

diýip, mährigyýa (mandragora) ýaly dermanlyk ösümligiň Nowruzda gögerip başlaýandygyny, onuň miwesiniň haýwanlara iýmit bolýandygyny, ony çakdan aşa köp iýmegiň olara zyýan hem ýetirip bilýändigini görkezýär. Şeýle goşgy setirleriň üsti bilen Magtymguly tebigaty bezeýän güllere, dermanlyk ösümlüklere gowulygyň, päkligiň çagyryşy hökmünde garamak bilen, ynsanlarda ösümlüklere bolan söýgi duýgusyny kemala getirmäge çalşypdyr.

Ýurdunyň haýwanat dünýäsine uly sarpa goýany sebäpli, Magtymguly Pyragynyň şygrylarynyň ençemesi dogduk Diýarynyň haýwanat dünýäsine, olaryň häsiýetli aýratynlyklaryna, ýaşayşyna, ýaýraýşyna, ähmiýetine we olary gorap saklamagyň möhümligine bagyşlanypdyr. Ony şahyryň «Jan içinde», «Başy gerekdir», «Göz-lär men», «Hasar dagy», «Gökje kepderi» we beýleki şygrylaryny okanynda göz ýetirmek bolýar. Nusgawy şahyrymyz özüniň «Gökje kepderi» atly goşgusynda bir kepderini laçynyň iýjek bolup, kowalap gelýän wagty, onuň Alynyň ýanyna baryp, özüni halas etmegi haýyş edendigi we Alynyň hem oňa rehimini inip, öz köýneginiň ýeňiniň içi-

¹ Şol ýerde, II jilt, 307 s.

ne salyp gizländigini hem-de kepderini ölümden halas edendigi barada tolgundyryjy setirleri arkaly şeýle beýan edýär:

Eý, laçyn, men Haýdaram,
Sahyby- lutpy- kerem,
Öz budumdan et berem,
Sen dileme kepderi!¹

Şu sözlerden soň laçyn: «Siziň etiňizi men iýjek däl, ony iýmek biz üçin haram, men sizi synamak üçin geldim, goý, kepderi erkana ýaýnasyn, men oňa degmerin» diýip uçup gidipdir. Şeýdip, Aly kepderini ölümden halas edipdir. Şahyr şu goşgusynda Alynyň laçyna ýüzlenip: «Kepderini almasaň men saňa öz etimden kesip bermäge taýyn» diýen sözleriniň üsti bilen ýurdunyň haýwanat dünýäsine bolan çyn söýgüsini beýan edýär. Şahyryň çuň, pikirlenmäge mejbur edýän şeýle sygyrlarynyň ýaşlarda ýurduň haýwanat dünýäsine söýgi döretmekde we olarda rehimdarlyk, ynsanperwerlik duýgusyny oýarmakda, olary tebigatyň baýlyklary bilen ysnyşdyrmakda ähmiýeti uludyr. Nusgawy şahyryň «Jan içinde» diýen goşgusynyň ähli setirleri haýwanlaryň biologik aýratynlyklary ýaýraýyşlary, nesil barada edýän aladalary bilen baglanyşyklydyr. Pelsepeçi şahyr:

Durna diýr: «Per açar men,
Bagdat suwun içer men,
Gyş Hindistan göçer men
Läleazaran içinde»² –

diýen setirleriniň üsti bilen durnanyň ýaşayşynyň uçmak bilen baglanyşyklydygyny, onuň göçýän guşlara degişlidigini, howa sowap ugranda ýyly ýurtlara, iýmitiň bol ýerine uçup gidýändigini görkezýän bolsa:

Keýik aýdar: «Aglar men,
Haka sydkym baglar men,

¹ Şol ýerde, II jilt, 339 s.

² Şol ýerde, II jilt, 359 s.

Balalarymyň derdinden,
Ýüregim gan içinde»¹ –

diýip, keýikleriň öz çagalaryny awçylardan gorap, zary-girýan aglaýyşlary, öz nesillerini aman saklamak üçin edýän aladalary çuňňur beýan edilip, olary gorap saklamaga, köpeltmäge kömek etmäge çagyryýar.

Şahyr ýaşaýyşyň gözbaşy, bol-elinligiň, eşretli durmuşyň sakasy bolan tebigatyň suw baýlygyny, onuň ähmiýetini, suwy rejeli ulanmagyň zerurlygyny wagyz-nesihat edýän şygrylaryň hem ençemesini ýazypdyr. Magtymgulynyň ýaşan döwründe suw ýetmezçiliginden adamlar köp kynçylyk çekipdirler. Bu barada şahyryň «Ýagmyr ýagdyr, soltany» diýen goşgusyň okanynda aýdyň göz ýetirmek mümkin. Ol:

Kadyr Alla dökgün rehmet barany,
Ekiniň hemdesti, ýeriň ýarany,
Ýeriň, gögüň, Arşyň, Kürsüň Suhany,
Rehm eýleýip, ýagmyr ýagdyr, Soltany»² –

diýip, Alladan ýagyn ýagdyrmagy, ekinleri suwsuzlykdan halas etmegi soraýar. Şahyr: «Ekiniň hemdemi, ýeriň ýarany» diýen jümläniň üsti bilen suwy bijanlara jan berýän gudratyň baş sypaty hökmünde häsiýetlendirýär. Suwuň ýaşaýyş üçin zerurlygy barada şu sözlerden gysga, şondan manyly aýtmak mümkinem däl. Nusgawy şahyrymyz özüniň «Köňül joşundadyr» atly goşgusynda bolsa:

Üç essesi däli derýa,
Bir esse ýerde müň gowga,
Kim biler bu köne dünýä,
Ýa Rep, niçe ýaşyndadyr?!³ –

diýip, öz ýaşan döwründe suwuň Ýer ýüzüniň näçe bölegini tutandygy barada maglumat berýär. Ýlmy maglumatlara görä, häzirki wagtda

¹ Şol ýerde, II jilt, 362 s.

² Şol ýerde, II jilt, 137 s.

³ Şol ýerde, I jilt, 266 s.

Ýeriň suwly bölegi ýa-da dünýä ummanlary Ýer üstüniň üçden iki böleginden gowragyny tutýar. Beýik şahyr ýene-de şol goşgusynda:

Kimdir bu dünýäde galan,
Maňa çyndyr, size ýalan,
Bir akdyr, bir gara ýylan-
Süleýmanyň gaşyndadyr¹ –

diýen setirleriň üsti bilen, tebigatyň hadysalary bolan gije hem-de gündiziň çalyşmagy barada gyzykly düşünje berýär. Magtymguly Pyragy diňe bir şygyr ýazmagyň ussady bolman, ol öz halkyna durmuşyň düýp manysyna düşünmäge, göz ýetirmäge, bu älem-jahany, onuň ähli baýlyklaryny söýmäge kömek edýän, ylmyň dürli ugurlaryndan habarly akyldar şahyrdyr. Şahyryň goşgularynda tebigat we onuň baýlyklarynyň çeper suratlandyrylmagy onuň döredijiliginiň durmuşylygyny, dünýewiligini ýokary derejä galdyrýar, onuň watan söýüjiligine, ynsanperwerligine ýene bir gezek şaýatlyk edýär. Magtymgulynyň goşgy setirlerinde beýan edýän pikirlerinde tebigata we onuň baýlyklaryna bolan çäksiz söýgisi, mähri ýatyr. Ol öz şahyrana setirtlerinde tebigaty we onuň baýlyklaryny guwanç, buýsanç bilen wasp edip, adamlarda olara bolan söýgi, rehimdarlyk duýgularyny oýarmaga çalşypdyr. Şahyryň goşgularyny okanynda tebigatyň ösümlik, haýwanat, toprak, suw we beýleki baýlyklary bolmasa janly-jandarlaryň ýaşap bilmejegini duýmaga, olary rejeli ulanyp, gorap saklamagyň möhümdigine düşünmäge, olar barada oýlanmaga mejbur edýär, ýaşayşa, gözeli tebigata bolan hormatyňy artdyrýar. Orta we ýokary okuw mekdepleriniň okuwçylaryna, talyp-laryna biologiýa, geografiýa, himiýa sapaklarynda Magtymgulynyň tebigat baradaky şygrylarynyň öwredilmegi, olaryň bu dersler boýunça bilimlerini maglumatlara baýlaşdyrmaga, çuňlaşdyrmaga, ylmy dünýägaraýyşlaryny giňeltmäge, olara watançylyk, ahlak, gözelligi terbiýesini bermäge kömek edýär. Çünki, beýik şahyryň tebigat we onuň baýlyklary baradaky şygrylary ýaşlarda tebigatyň baýlyklaryna söýgi döretmäge ýardam berýän terbiýe mekdebidir.

¹ Şol ýerde, I jilt, 266 s

Tebigatyň baýlyklaryny rejeli peýdalanyp, aýap saklamak we köpeltmek barada Magtymguly Pyragynyň eden arzuwlary Türkmenistan Diýarymyzda Garaşsyzlyk ýyllarynda amala aşdy. Ata-babalarymyzyň tebigat bilen sazlaşykly gatnaşyk saklamak, onuň baýlyklaryny aýawly ulanyp, köpeltmäge kömek etmek baradaky asylyly döplerine sarpa goýýan, Türkmenistanyň Hormatly Prezidenti Gurbanguly Berdimuhamedow ýurdumyzyň gözəl tebigatyny onuň daglaryny, topragyny, ösümlik, haýwanat dünýäsini, suw we beýleki baýlyklaryny ylmy taýdan öwrenmäge, gorap saklamaga we köpeltmäge uly üns berýär. Berkarar döwletimiziň bagtyýarlyk döwründe ýurdumyzyň tebigaty görüp, eşdilmedik derejede özgerdi, gözelleşdi. Türkmenistan bagy-bossanlyga, gül-gülzarlyga, jennet mekanyňa öwrüldi. Şeýle gözelligeriň döremeginde Magtymguly Pyragy ýaly beýik şahyrlarymyzyň öz goşgy setirlerinde tebigaty we onuň baýlyklaryny wasp edip, olaryň ýaşayşyň dowam etmegi üçin zerurdygyny düşündirmeginiň uly ähmiýeti bar. Çünki, çeper söz, şahyran duýgy adamda çuň täsir galdyrýar, her bir işe oýlanyşykly çemeleşmegi talap edýär.

Magtymguly şahyryň ýaşan döwründe diňe ýaz paslynda daglar, çöller, ýaýlalar reňbe-reň gül açyp, lälezarlyga öwrülen bolsa, häzirki döwürde diňe bir daglarymyz, çöllerimiz, çemenliklerimiz al-ýaşyl güllere basyrylman, Hormatly Prezidentimiziň tagallasy bilen, ýylyň ähli pasylyarynda şäherlerimiz, şäherçelerimiz, obalarymyz, gür baglyga bürenip, her dürli gülleriň dokan halysy bilen basyrylyp otyr. Gözel ýurtda ýaşamak bolsa, halkyň saglygyna saglyk, şatlygyna şatlyk goşýar, adamlaryň ruhuny göterýär, işe ukyplylygyny, ýaşayşa höwesini artdyrýar.